

Posudek oponenta disertační práce Mgr. Jany Šafaříkové
“Identita v transkulturní perspektivě. Symboly jako nástroj kulturní identity”
předkládané v roce 2022 na Ústavu etnologie FF UK

Stručná charakteristika práce

Předmětem této interdisciplinárně orientované disertační práce je popis, analýza a interpretace vývoje a proměn vnímání australské národní a kulturní identity a její konceptualizace v imigrační a multikulturní politice. Rozvíjí předpoklad, že ve světě charakterizovaném rostoucí kulturní diverzitou nabývají otázky soužití odlišných kulturních skupin v jednom národním státě značného významu. Geograficky se práce primárně zaměřuje na australskou kolektivní identitu a politiku, slibuje rovněž komparativní sondy do dvou vybraných evropských společenství, Francie a Německa s cílem identifikovat podobnosti a rozdílnosti, s nimiž se tyto tři entity vyrovnávají.

Stručné celkové zhodnocení práce

Celkové hodnocení této disertační práce nevyznívá pro autorku příznivě. Práce neodpovídá nárokům kladeným na tento typ kvalifikační práce. Od disertační práce se očekávají nové, originální a dosud nepublikované poznatky. Disertační práce má prokázat schopnost samostatné, tvůrčí vědecké práce skrze výsledky vlastního výzkumu. Tato disertační práce selhává ve vytyčení výzkumného cíle, podloženého realistickou výzkumnou otázkou. Autorka nepostuluje žádný argument či dilema, které by vytyčilo výzkumný cíl, zkoumatelný určitou metodou. Proklamovaný záměr „přispět k celospolečenské diskusi ohledně toho, jak co nejlépe, s respektem a v míru zajistit soužití odlišných kulturních skupin v rámci demokratického státu“ (s. 6), je jistě chvályhodný, ale naráží na absenci účinné metodologie. Práce v podstatě není metodologicky nijak zakotvena. Opírá se v lepším případě o sekundární literaturu, ve „výzkumných“ kapitolách pak závisí téměř výhradně na publicistických zdrojích. Deklarovaná snaha autorky porozumět popisovaným jevům z pohledu členů daných společností prezentuje převážně na základě průzkumů veřejného mínění. V rozporu s vlastním záměrem autorka rovněž neprezentovala žádná data z rozhovorů s respondenty z prostředí mezinárodní politiky, akademické sféry a diplomacie, ani z přímé osobní zkušenosti. Neprovedla žádné vlastní šetření, jen použila data ze svých novinových článků – rozhovorů s vybranými aktéry – v MF Dnes. Název práce je matoucí a neodpovídá zpracovanému textu. Pojem transkulturní identity stejně jako problematika symbolů v konstrukci národní/kulturní identity (podtitul práce) nejsou v práci nikterak tematizovány. Oba pojmy – symboly a transkulturní identita – nejsou ani mezi klíčovými slovy. Práce má být sice zakotvena v mezioborové perspektivě, avšak zcela absentuje (multi)paradigmatické ukotvení práce. Má-li být tato práce obhájena na etnologickém pracovišti, postrádám zejména kritickou sociokulturně-antropologickou diskusi. Autorkou slibovaný holistický, komparativní a interdisciplinární přístup zakotvený v současné sociokulturní antropologii není implementován.

Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Obecně, v práci postrádám kritické hodnocení základních východisek ve smyslu uplatnění vědomí rizik metodologického nacionalismu, který se promítá nejen do konceptualizací migrace, ale i do sociální integrace a dalších zmiňovaných přístupů. Jedná se o terminologické obtíže související s dominantním mocensko-politickým diskurzem o migraci a odráží (bohužel) i malou reflexi ve zvolené odborné literatuře. Nyní se vyjádřím podrobněji k jednotlivým (pod)kapitolám.

Úvod je příliš stručný a vágní. Chybí vytyčení cíle korespondujícího s názvem disertace. Není v něm argument, dilema, ani výzkumná otázka. Ta se s ohledem na výzkumnou tematiku přímo nabízela (např. jak se teorie MK projevují v politických rozhodováních a konkrétních politikách?). Autorka sice zmiňuje komparaci, ale neuvádí žádná srovnávací kritéria či metody. Nabízely by se přitom

komparativní perspektivy teorie a praxe politiky multikulturalismu. Chybí zdůvodnění výběru Německa a Francie jako modelových zemí pro komparaci s Austrálií. Chybí stručné uvedení pozice autorky (nestačí pouze uvést „osobní zkušenost“ jako jeden ze zdrojů dat). Chybí rozpracování metodologických přístupů. Chybí uvedení, jaké metody symbolické antropologie budou využity. Jestliže se „Praxe multikulturalismu ... nicméně velmi liší v závislosti na konkrétní zemi, v níž je uplatňován, a v závislosti na lokálních adaptacích vycházejících z lokálních potřeb, jak bude zřetelně vidět na příkladu Austrálie, Německa a Francie“ (s. 22), měla autorka v Úvodu ukázat, jak s touto premisou bude ve své práci a výzkumu nakládat – jaké nástroje použije ke komparativní analýze. Něco z toho naznačila na s. 22, když míní analyzovat politické rozhodování a konkrétní politická opatření. Navíc, identitární otázky nejsou pouze doménou „vyspělého“ světa, jak autorka uvádí na s. 12, ale zejména po nástupu politiky identit v 90. letech 20. století vpravdě globálním problémem.

Teoretická kapitola se věnuje poměrně širokému výčtu, byť neuspořádanému, teoretických konceptualizací, přičemž není zcela zřejmé, jakou roli budou hrát v navazujícím textu či při zkoumání. Zmiňuje například top-down a bottom-up multikulturalismus (MK), přičemž s těmito koncepty už nikde v textu nepracuje. Autorka měla nejprve podat stručný přehled různých přístupů a poté zvolit, který či které v práci použije a proč. Absentují kritické reflexe jednotlivých konceptů, konkrétně integrace, včetně důsledků metodologického nacionalismu v oblasti užívané terminologie. Teoretická část působí nevyrovnaně, nekonzistentně a neprovázaně, což je dle mého způsobeno především nedotaženým logickým uspořádáním jednotlivých částí.

V úvodní kap. 2 (Teorie identity, národ a nacionalismus) dochází ke směšování různých pojmů jako je sociální identita, národní identita, politika identity (ta není tematizována vůbec, což považuji za dost velký problém) a etnicity – viz s. 15. Chybí přehled různých přístupů k národu a nacionalismu (primordialistické pojetí národa jako odvěké kategorie, instrumentalistický a (radikálně) konstruktivistický, dále státní a kulturní/etnický či „rasově“ definovaný národ). Není zřejmé, k jakému přístupu se autorka hlásí. Zprvu se zdá, že se přiklání k premisám konstruktivistů. Avšak jí zmiňovaný předpoklad existence primordiální etnické homogenity (s. 20) jako univerzálního rysu geneze evropských národů nemá oporu v přístupech instrumentalistů ani konstruktivistů. Podobně nejasné je autorčino zdůvodnění zaměření na liberální nacionalismus – zde operuje s objektivními charakteristikami jako je území, kultura a společné dějiny, čímž opomíjí konstruovaný charakter národní identity.

Chápání národa a nacionalismu je posléze prezentováno konstruktivisticky, ale pouze pohledem E. Gellnera, aniž je jeho přístup rozpracován či konfrontován s jinými. Navíc, v případě Gellnera nejde o teorii identity, ale o specifickou teorii nacionalismu. Autorka nicméně mohla Gellnerovu tezi o sdílené národní kultuře jako základu pro vznik národního státu rozvést v rámci otázky, co bylo dřív, zdali národ či nacionalismus. Autorka správně označuje vazbu mezi státem a národem za „uměle vytvořenou“ (viz s. 16) – to se však netýká pouze přistěhovaleckých společností jako je Austrálie, ale jde o zásadní princip konstruktivistické perspektivy.

V podkapitole 2.1 Nacionalismus vs multikulturalismus autorka překvapivě zavádí novou dichotomii mezi nacionalismem a kosmopolitismem (s. 18), kterou zplošťuje na populismus a „samaritánství“. Místo důkladné analýzy jednotlivých přístupů s ohledem na téma disertace se opětovně dozvídáme, jak je dnes problematika nacionalismu důležitá – pro politické vědy, sic! Struktura kapitoly je rovněž problematická, když od nacionalismu přejde přímo k politice MK, aniž tyto dva fenomény usouvztažní. Navíc, celé pojednání o MK je nesystémové, autorka skáče od jednoho k druhému – začíná základními rysy MK, aniž předtím prezentuje různá pojetí MK.

S mnohými výroky lze silně polemizovat. Autorka například uvádí, že „Na teoretické rovině ale tento pojem (MK) vyvolává tvrdé kontroverze ohledně nezastupitelnosti kultury a hrozeb etnických a sociálních konfliktů v případě, že jsou jednotlivé kulturní skupiny neslučitelné“. Domnívám se, že je to

spíše veřejný a politický diskurz, který se dosud nevymanil z esencialistického pojetí kultury a argumentuje nesouměřitelností kultur. Pokud by autorka prostudovala relevantní antropologickou literaturu na toto téma, měla by na tuto problematiku jistě jiný názor.

Kap. 2.2 Dějiny multikulturalismu jsou zaprvé příliš stručné, zadruhé jsou nahlíženy převážně z perspektivy politologie. Autorka si vystačí pouze se dvěma odbornými zdroji, na něž odkazuje. Relevance této podkapitoly ve vztahu k tématu je mizivá. MK tří vybraných zemí nejsou nijak tematizovány ani zmíněny, pohled na překvapivě upřen na specifický kanadský MK.

Kap. 2.3 Kritika a kontroverze rozvíjí argument o neslučitelnosti konceptu individuálních lidských práv a kolektivní kulturní identity, který se objevuje i v předchozích částech textu. Autorka zde mohla postupovat strukturovaněji a analytičtěji, když by nejprve identifikovala hlavní „kontroverze“ MK (politizace kultury) a poté rozebrala její dopady pohledem relevantní odborné literatury. Kritika MK ideologie z pozic neokonzervatismu – balkanizace společnosti, etický relativismus, militantní MK – je zpracována dobře, ale mohla být opřena o širší odbornou literaturu. Některé koncepty jsou pouze nastíněny (např. interkulturalismus, s.28), autorka s nimi však dále nijak nepracuje.

V kap. 2.4 Identita postrádám autorčin vklad do propojení MK a identity. Zcela chybí konceptualizace sociální identity na teoretické úrovni (např. Tajfel a Turner 1979). Opět se objevují předlouhé citace z několika málo odborných zdrojů (obecné úvahy o globalizaci, migraci, kulturní diverzitě), autorkou nikterak interpretované a kontextualizované (s. 34).

Kap. 2.5 Imigrace, integrace, sociální stát obsahuje minimum odkazů na literaturu (pouze dva odborné zdroje), je nekoncepční, v podstatě složená s nahodilých shluků výroků, k nimž navíc mnohdy není odkazováno. Autorka klade řečnické otázky, na něž reaguje (navíc v přímé citaci) opět sadou řečnických otázek. Polemika se nikam neposouvá, pouze se tu a tam v textu vynoří, aby zůstala nerozvinuta.

Kap. 2.6 Akulturace a integrace vyznívá opět vysoce nesystémově, když nenavazuje na předchozí kapitoly. Je opatřena pouze dvěma zdroji, navíc pojem akulturace je vysvětlen na základě interkulturní psychologie Berryho a postrádá jakékoli odkazy k antropologické perspektivě.

Kap. 2.7 Ohrožení, bezpečnost a typy hrozeb vnímám jako silně zjednodušující, jednostranný a nereflektovaný pohled na problematiku migrace, kterou dominantně sekuritizuje. Autorka nechává data z průzkumů veřejného vnímání ohledně možného ohrožení „kultury“ ze strany muslimských migrantů nereflektovaná empiricky založenými studiemi, které tyto pohledy přesvědčivě vyvrací. Nepolemizuje ani s údajnou neslučitelností islámu a liberální demokracie. Neblaze zde vyniká absence antropologických děl.

Kap 2.8 Populismus a extremismus odkazuje na jeden zdroj, navíc pouze sociálně-psychologický.

Kap 3 (Austrálie) je jednoznačně nejzdařilejší. Je myšlenkově soudržnější, provázanější, opřena o relevantní odbornou literaturu. Je zřejmé, že s tímto prostředím je autorka dobře obeznámena, jak napovídají témata jejích předchozích kvalifikačních prací. Opětovně si klade otázku, zdali je možné zachovat jednotnou národně-kulturní identitu za současného zachování etnické a kulturní diverzity, resp. má-li vůbec Austrálie nějakou sdílenou kulturní a národní identitu. Problém přetrvává ve schopnosti konkrétně ji řešit. Odpovědí je zase jen další sada řečnických otázek (Jak nastavit parametry multikulturalismu v prostředí liberální demokracie? Jaké místo v nich má koncept národa a narativ národní identity?), namísto pečlivé výzkumné práce.

Kap. 4 se věnuje německému multikulturalismu, zejména jeho „selhání“, především z pohledu veřejných a politických elit, které nacházejí názorovou shodu na problematiku přistěhovalců muslimů s německou veřejností. V rozsáhlé části této kapitoly se autorka odkazuje výhradně na publicistické zdroje (s. 80-100). S odbornou disputací nemá nic společného. Místy jde do popisu takových podrobností, které nejenže nepříspějí k pochopení a řešení vytyčeného výzkumného úkolu, ale ze stylistického hlediska nemají v kvalifikační práci tohoto typu nic společného (např. popis debaty mezi A. Merkelovou a studenty na univerzitě v Bernu, s. 106-107). Znepokojivé je pro mě podprahové

vynění textu ve stylu muslim = terorista. Proč jinak popisovat expresivním způsobem detaily ze zavraždění Theo van Gogha (s. 110)? Podprahově pro mě vynívá „ospravedlnění“ vzniku AfD potvrzované citovanými údaji z průzkumů veřejného mínění, selektovaným výběrem populárně naučné literatury, rozvíjejícího konceptu islámu jako ohrožení, a konečně odkazem na špatné zkušenosti pracovníků s muslimy v komunitních centrech. K tomu přispívají i autorčiny texty publikované v MF Dnes. Autorka přitom nijak nepracuje s faktem, že elektorát AfD je zejména v bývalých východoněmeckých spolkových zemích. Záslužnější by bylo řešit odpověď na otázku kdo může být Němec, vyvíjejícího se od principu Blut und Boden ke konceptu občanského národa.

5. kapitola se věnuje francouzské veřejné a politické debatě nad modely kulturní integrace a asimilace a principu sekularismu. Sice se chvályhodně vrací od publicistiky k odbornému pojednání, avšak s mnoha nešvary z předchozích kapitol – velmi málo zdrojů a odkazů na literaturu. Nicméně, pojednání o MK, resp. o integraci a asimilaci je analytické, příčiny nedůvěry v MK jsou podpořené odbornou literaturou i reakcí veřejnosti a politiků. Kladu si otázku, proč autorka nevyužila slavnou studii E. Renan Co je národ? Ve druhé části této kapitoly autorka prezentuje selektivní pohled na problematiku migrace tím, že tematicky upřednostňuje hledisko (ultra)pravice a extrémistů – například dopis bývalých generálů vládě a prezidentovi, strašící občanskou válkou (s. 135), který byl, jak sama píše, pozitivně přijat pouze u M. le Pen. Zdá se mi, že autorka s jejich apelem souzní? Konec konců, proč ne, ale na jejich domnělých ideologicko-politických preferencích nelze postavit disertační projekt.

Poté, co byly představeny tři různé multikulturní společnosti (australská, německá a francouzská), bych očekávala samostatnou kapitolu věnovanou diskusi nad možnými shodami a rozdílnostmi, s ohledem na prezentované teoretické přístupy. Žádná diskuse se ale nekoná. Autorka mohla tento prostor využít například ke komparativnímu vyhodnocení rozporu mezi tím, jak si svou zemi představuje politická elita, a tím, jak ji vnímá většina jejích obyvatel, popř. vyhodnocení míry tvrdosti v postupu proti islamistickému terorismu.

Poslední, 6. kapitolou je Závěr, v němž znovu zazní otázka, zdali „je na místě se ptát, zda a v jaké formě je multikulturalismus nadále účinnou strategií a zda může nadále fungovat ve své původní podobě, kdy usmířuje minoritní etnické a kulturní skupiny formou kulturního uznání.“ Znovu se vynořuje otázka, „jak vytvořit inkluzivní národy“ (s. 138). Očekávání fundované odpovědi s ohledem na popsanou vývojovou trajektorii MK ve třech vybraných zemích se však nenaplní. Co se však potvrdí, je autorčina preference, jak řešit opozici mezi ideou sdílené národní identity a etnokulturní diverzitou: jak autorka píše, tuto „diverzitu v současné době reprezentují zejména lidé z odlišných kulturních okruhů, kteří jsou přinejmenším v běžném diskurzu považováni za ty, kdo vnášejí disonanci do idey národního státu, kdo představují hrozbu pro národní kulturu a kdo napadají zažitá pojetí národních teritorií jako souvisle definovaného homogenního prostoru.“ (s. 138).

Autorka se rovněž vrací k některým konceptům prezentovaným v teoretické části, např. ke konceptu občanského národa, aniž ho však propojuje se zjištěními v jádrové části textu. Další koncept – liberální nacionalismus – je naopak vhodně propojen s nedávným vývojem australské společnosti. Pro evropské země (Francie, Německo) autorka bohužel nenachází žádnou smysluplnou odpověď, pouze dokola zmiňuje problémové aspekty multikulturních společností, jako je např. paralelní společnost či sekuritizace migrace. Paradoxně uvádí nové pojmy jako je „diverzifikace diverzity“ nebo „superdiverzita“, popř. teorii kosmopolitní ironie (s. 141), s nimiž však v textu nebylo vůbec pracováno.

Struktura argumentace.

Struktura textu je celkově logická a přehledná, avšak řazení podkapitol v teoretické části by stálo za zamyšlení, aby text působil konzistentněji. Pohledy na klíčové pojmy a koncepty z různých sociálně vědeckých hledisek působí zmateně a roztěkaně, když autorka do textu vnáší nové perspektivy, které

však zůstávají nerozpracovány (např. v kap. Struktura práce uvádí „další“ cíl práce). V textu postrádám state-of-the-art a samostatnou metodologickou kapitolu.

Formální úroveň práce

Formální zpracování práce, jazyková a stylistická úroveň odpovídají požadovaným nárokům. Jen místy se objevují gramatické a stylistické chyby, jako např.: vyjímka (v Obsahu), Otázkami, se totiž zdaleka netýkají (s. 12), vůči ideje (s. 18). Občas není jasné, kde určité přímé citace končí, viz např. s. 15. Anglicky psané resumé má odlišné vyznění, viz poslední odstavec, v němž v aj verzi autorka nastiňuje metodologický proces a obrysy mezioborovosti.

Práce s prameny či s materiálem

Autorka pracuje s nedostatečným množstvím relevantních odborných zdrojů a sleduje svůj mlhavě vytyčený cíl nevyváženě a neuspořádaně. Pro tuto práci je rovněž signifikantní nedostatečné odkazování na zdroje – viz části teoretické kapitoly, s. 17 (není odkaz na J. Habermase), dále s. 49 (není odkaz na Kymlicku, Andersona), s. 57-58 (dějiny „bílé“ Austrálie – mnoho číselných údajů, otázka stolen generations), s. 73. Dále detekuji přílišnou závislost na několika málo zdrojích (Hroch 2003, Stilz 2009). V kap. 2. 1 o nacionalismu a multikulturalismu čerpá autorka zejména ze Stanfordovy encyklopedie filozofie, absentuje širší bibliografická základna. Naprosto nevhodným se mi jeví odkazovat ve snaze konceptualizovat národy a nacionalismus na publicistické výroky v médiích (např. odkaz na text v New York Times, navíc z roku 1993, s. 19).

V textu jsou mnohdy předlouhé citace (např. s. 24-25), které by měly být uvozeny a následně interpretovány. Objevila jsem i nesoulad mezi prezentací názoru určitého vědce a následnou přímou citací od jiného autora – viz s. 30 (Schlesinger – Lind, citace z New York Times).

Občas se vyskytují druhotné citace, někdy i třetího řádu – s. 47 (Brahm Levey, Clyne a Jupp, Castels). Uspořádání použitých zdrojů do takto nastavených kategorií nepovažuji za příliš funkční, mnohdy se totiž překrývají (vládní dokumenty, internetové zdroje).

Vlastní přínos

Práce nepřináší žádné nové poznatky ve všech rovinách bádání – ontologické, epistemologické, metodologické. Není přínosná z hlediska teorie, metodologie a úrovně empirických poznatků ani pro kulturní antropologii, ani pro další obory, na které práce reaguje (politologie, sociální psychologie). Práce je kompilátem spíše než autentickým badatelským výsledkem.

Dotazy k obhajobě

Jaké metody symbolické antropologie by bylo možné využít při zpracování role symbolů v konstruování kulturní identity?

Jak se politika identit, jež se začala globálně uplatňovat od 90.let 20. století, propsala do veřejného a politického diskurzu a praxe dotčených zemí?

Jaký je rozdíl mezi transkulturní a multikulturní identitou?

Závěr

Práce neodpovídá nárokům kladeným na tento typ kvalifikační práce. Selhává ve vytyčení výzkumného cíle a realistické výzkumné otázky. Práce není metodologicky nijak zakotvena. Opírá se v lepším případě o sekundární literaturu, ve „výzkumných“ kapitolách pak závisí téměř výhradně na publicistických zdrojích. Deklarovaná snaha autorky porozumět popisovaným společenským jevům z pohledu členů daných společností prezentuje téměř výhradně na základě průzkumů veřejného mínění. V rozporu s vlastním záměrem autorka rovněž neprezentovala žádná data neveřejných rozhovorů s respondenty

z prostředí mezinárodní politiky, akademické sféry a diplomacie, ani z přímé osobní zkušenosti. Práce má být sice zakotvena v mezioborové perspektivě, avšak zcela absentuje (multi)paradigmatické ukotvení práce. Má-li být tato práce obhájena na etnologickém pracovišti, postrádám zejména kritickou sociokulturně-antropologickou diskusi. Autorkou slibovaný holistický, komparativní a interdisciplinární přístup zakotvený v současné sociokulturní antropologii není implementován.

Předběžně klasifikuji předloženou disertační práci jako **neprospěla**.

15.12.2022 v Hradci Králové

Hana Horáková